

Daniel Kores

Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego,
Instytut Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu

Radosław Szewczyk

Archiwum Wojskowe w Oleśnicy

Zjazd *Stahlhelmu* we Wrocławiu w dn. 30 i 31 maja 1931 r. w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP

Streszczenie: W 1931 r. francuski wywiad wojskowy – poprzez oficera łącznikowego przy polskim Sztabie Głównym kpt. Josepha Marie Abel Sauzey – zwrócił się do Oddziału II z prośbą o zdobycie informacji na temat zjazdu niemieckiej organizacji paramilitarnej *Stahlhelm*, który miał się odbyć we Wrocławiu. Przysługa wyświadczona wywiadowi francuskiemu była efektem współpracy Warszawy i Paryża w tej dziedzinie, datującej się od początku lat 20. Nie oznacza to jednak, że polski wywiad potrzebował impulsu ze strony sojuszniczej służby informacyjnej, żeby zająć się zagadnieniem rozpoznania masowego, skrajnie nacjonalistycznego i wyraźnie antypolskiego związku paramilitarnego, jakim bezsprzecznie był *Stahlhelm*. Działalność związku była monitorowana przez agencję Ekspozytur nr 3 i 4 Oddziału II SG, szczególnie czujnie od początku lat 30., gdy *Stahlhelm* osiągnął apogeum swojego rozwoju organizacyjnego i liczebności. Efektem prośby *Deuxième Bureau* była precyzyjna ankieta oraz oparty na niej raport wywiadowczy opisujący przebieg zjazdu *Stahlhelmu* w stolicy Śląska w dn. 30 i 31 maja 1931 r. – dokumenty te edytowane są w niniejszym artykule.

łowa kluczowe: *Stahlhelm*, zjazd we Wrocławiu, Oddział II Sztabu Głównego, kpt. Joseph Marie Abel Sauzey, Ekspozytura nr 4 Oddziału II Sztabu Głównego

Klęska w I wojnie światowej oraz upadek cesarstwa spowodowały chaos w Niemczech. Po zwycięstwie rewolucji bolszewickiej kraj ten ogarnęło również wrzenie rewolucyjne. Tymczasem powracający z frontów zdemobilizowani żołnierze próbowali na nowo rozpocząć cywilne życie. Napotkali jednak nędzę w wyniszczonym wojną kraju, dewaluację życia kulturalnego, korupcję, partykularyzmy klasowe i regionalne niszczące solidarność narodową. Weterani mieli problem z odnalezieniem się w takiej rzeczywistości. Przyzwyczajeni do zbiorowego działania, dyscypliny, życia uregulowanego rozkazami, po demobilizacji wpadli w mniejszą lub większą alienację. Łączyło ich wspólne poczucie zagrożenia. Problemy z przystosowaniem się, zagubienie w nieznanym świecie, strach przed przyszłością, szukanie autorytetów oraz poczucie przynależności do grupy

wpłynęły na rozwój ruchu kombatanckiego w Niemczech. Byli żołnierze zaczęli zrzeszać się w organizacjach, przez co mieli wrażenie powrotu do dawnej stabilnej rzeczywistości, dającej poczucie bezpieczeństwa i wyjścia z samotności¹. Jednym z takich związków kombatanckich był *Stahlhelm Bund der Frontsoldaten* (Stalowy Hełm, Związek Żołnierzy Frontowych) założony 25 grudnia 1918 r.² w Magdeburgu z inicjatywy por. rez. Franza Seldtego³, miejscowego właściciela fabryki chemikaliów i wody sodowej.

Nazwa i symbole organizacji nawiązywały do żołnierskiego stalowego hełmu, który wszedł do użycia w 1916 r. Zaprojektowano go tak, by chronił przed uszkodzeniami czaszkę i potylicę. Wzorowany był na średniowiecznej saladzie. Hełm produkowano z jednego kawałka stali o grubości 1,1 mm. Otrzymał oznaczenie wz. 16 (M1916), a jego cechą charakterystyczną były dwie wypustki po bokach dzwonu, do których miano dołączać pancerną osłonę twarzy, z której ostatecznie zrezygnowano.

Początkowo celem organizacji *Stahlhelm* było stworzenie oddziałów samoobrony o charakterze policyjnym, mających utrzymać spokój i porządek w realiach ówczesnych niepokoїв rewolucyjnych w Niemczech. Związek był przeciwny wszelkim ruchom lewicowym. Stowarzyszenie miało też kultywować frontowe koleżeństwo, reprezentować interesy byłych żołnierzy i ich rodzin oraz werbować chętnych do tworzących się wówczas różnego rodzaju *Freikorpsów*. Pierwszym przywódcą organizacji został dr Gustav Büniger.

Już u zarania swojego istnienia lokalna organizacja zaczęła się szybko rozrastać, jej oddziały zaczęły sukcesywnie powstawać w całej Rzeszy. We wrześniu 1919 r. – będąc już znana na terenie całych Niemiec – przybrała do pierwotnej swej nazwy określenie *Reichsbund*, co miało wskazywać, że ma ona zasięg ogólnokrajowy. 1 października 1919 r. *Stahlhelm* składał się z 15 grup lokalnych (*Ortsgruppen*), które miały swoje siedziby w Magdeburgu, Halle, Lipsku, Halberstadt, Stendal, Köthen/Anhalt, Wolmirstedt, Gardelegen, Berlinie, Bremie, Kilonii, Dortmundzie, Gerze, Gommern i Altengrabow⁴.

14 marca 1920 r. – podczas obchodów I. Niemieckiego Dnia Żołnierza Frontowego – nowym przywódcą *Stahlhelmu* został wybrany jego założyciel por. rez. Franz Seld-

¹ T. Kmieciak, *Niemieckie organizacje paramilitarne po I wojnie światowej*, „Śląskie Studia Historyczne” 2007, t. 13, s. 320.

² W spotkaniu założycielskim udział wzięli, oprócz Franza Seldte: por. Eugen Seldte, sierż. Fritz Velten, *Vizewachmeister* (młodszy sierżant/wachmistrz) Georg Fahlbusch, *Muskietier* Max Oppermann, por. rez. Georg Seldte, ppor. rez. Johannes Fischer (rządowy radca budowlany), ppor. rez. Max Fischer, ppor. rez. Werner Fölsche, ppor. rez. Wilhelm Schröder, kpt. rez. Walter Stern, *Kanonier* (szeregowiec artylerii) Helmut Fischer, ppor. rez. Erich Görnemann, kpt. rez. dr Gustav Büniger (prawnik), ppor. rez. Karl Görnemann, ppor. rez. Max Görnemann (profesor gimnazjalny) oraz Rudolf Schaper (adwokat i osobisty doradca Franza Seldtego). Większość z nich służyła wcześniej w *Infanterie-Regiment 66*, który stacjonował w Magdeburgu i – jak widać – była ze sobą spokrewniona.

³ Franz Seldte (ur. 29 VI 1882 – zm. 1 IV 1947) por. rez., niemiecki polityk, współtwórca organizacji paramilitarnej *Stahlhelm*, minister pracy III Rzeszy; zm. w amerykańskim szpitalu wojskowym w Fürth.

⁴ L. Arndt, *Militärvereine in Norddeutschland: Vereinsleben, Abzeichen, Auszeichnungen, Denkmäler*, Norderstedt 2008, s. 188.

te, który kierował organizacją aż do jej rozwiązania w 1935 r. Dowództwo *Stahlhelmu* (*Bundes Uhrung*) znajdowało się w Magdeburgu. Składało się ze wspomnianego Seldtego oraz jego dwóch zastępców: ppłk. rez. Theodora Düsterberga⁵ oraz adwokata dr. Gustava Büngera. Kierowali oni wchodzącymi w skład dowództwa czterema wydziałami, będącymi organami administracyjnymi organizacji: I politycznym, II organizacyjnym, III ogólnym i IV finansowym. Sekretarzem generalnym organizacji był kpt. Ausfeld, będący zarazem członkiem honorowym związku marszałka von Hindenburga⁶.

Wydział I – polityczny – kierowany był przez radcę szkolnego Hansa Ludwiga. W jego skład wchodziły dwa podwydziały: podwydział „I a” – którego kierownikiem był wspomniany Ludwig, zarządzał związkiem, promował go w kraju i poza nim, utrzymywał kontakty z zagranicą, zajmował się propagandą i zbieraniem informacji o innych organizacjach kombatanckich; podwydział „I b” – na czele którego stał właściciel majątku Anton Wilhelm Bargon – nadzorował biuro prasowe *Stahlhelmu*, monitorował działalność wydawniczą w kraju, wpływał na redakcje prasy codziennej. Dodatkowo zajmował się statystyką związku, kartografią terenów, na których działała organizacja oraz zarządzał biurem fotograficznym⁷.

Wydział II – organizacyjny – jego pracą oraz działaniami jego I podwydziału kierował mjr Ritter. Do zadań podległych mu trzech podwydziałów należało organizowanie pracy związku, werbowanie i szkolenie członków, zapewnienie transportu, porad prawnych oraz zdobywanie potrzebnych informacji (we współpracy z Wydziałem I). Zapewniał także łączność władz centralnych związku z władzami państwowymi. Kierownikiem podwydziału „II b” został inż. Junecke. Podwydział „II c” w początkowym okresie działalności formacji nie był obsadzony⁸.

Wydziałem III – ogólnym – i jego podwydziałem „III a” kierował kpt. Friedrich Bendziula. Do jego zadań należały sprawy ogólnej korespondencji, personaliów członków związku, przygotowywanie list mówców, ich ewentualnych wyjazdów, odznaczeń i sztandarów, wart sztabowych oraz drukowanie instrukcji dla dowódców w specjalnych wydawnictwach. Podwydział „III b”, pod kierownictwem Hildebrandta, zajmował się organizacją pośrednictwa pracy, kasy inwalidzkiej oraz wyżywienia. Do specjalnych zadań należała budowa mieszkań oraz delegowanie związkowców do uzdrowisk. Registrator Kabelitz, stojący na czele podwydziału „III c”, opiekował się biurem i registraturą,

⁵ Theodor Düsterberg (ur. 19 X 1875 – zm. 4 XI 1950), ppłk. rez., niemiecki polityk, długoletni szef *Stahlhelmu*, kandydat na prezydenta Niemiec (1932); był przeciwnikiem nazizmu, m.in. aresztowany w 1934 r. po „nocy długich noży” i osadzony w KL Dachau.

⁶ A. Jendrzewski, *Niemieckie organizacje cywilno-wojskowe w Prusach Wschodnich w latach dwudziestych XX wieku w świetle dokumentów gdańskiej ekspozycji polskiego wywiadu wojskowego*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2012, nr 2, s. 275.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, s. 276.

kartotekami i archiwum związku. Biurem przyjąć, wchodzącym w skład podwydziału „III d”, kierował Georg Löhr⁹.

Wydział IV – finansowy – jego pracą oraz jego podwydziału „IV a” kierował kupiec Rabold. Zajmował się on obrotem pieniężnym, ubezpieczeniami i sprawami gospodarczymi. Służba filmowa i fotograficzna należała do zadań podwydziału „IV b”, kierowanego przez kupca Bartelsa. Z kolei handlowiec o nazwisku Witter, kierownik podwydziału „IV c”, zajmował się wysyłkami kurierskimi¹⁰.

Dowództwu *Stahlhelmu* w terenie podlegały *Landesverbände* (związki krajowe). Z kolei tym podporządkowane były *Gau* (władze okręgów), które kierowały *Ortsgruppen* (grupami) składającymi się z *Kameradschaften* (drużyn). *Ortsgruppen* miały wewnętrzny podział wojskowy, odpowiadający kompaniom, plutonom, sekcjom¹¹.

Do *Stahlhelmu* należeli byli żołnierze, którzy walczyli co najmniej 6 miesięcy na froncie i ukończyli 23 rok życia. Trzon organizacji tworzyli ludzie w wieku 23–35 lat. Od 1924 r. w szeregach *Stahlhelmu* zaczęto przyjmować także mężczyzn, którzy nie służyli w wojsku. Z członków w wieku od 35–60 lat utworzono oddziały tzw. *Landsturm* (*Landsturm-Stahlhelm*)¹². Miało to umożliwić przynależność do organizacji starszym wiekiem członkom i służyło przygotowaniu racjonalnych przydziałów mobilizacyjnych dla nich.

Jak już wspomniano *Stahlhelm* był nacjonalistycznym stowarzyszeniem, wykluczającym jakikolwiek kompromis z lewicą. Podpisany w 1920 r. traktat wersalski narzucił Niemcom szereg ograniczeń, m.in. zabraniał tworzenia organizacji paramilitarnych. Organizacja od razu zaczęła się domagać zniesienia tych zakazów. Pod przykryciem stowarzyszeń kombatanckich rozpoczęto przygotowywanie dla potrzeb wojska *Reichswehry* odpowiednio przeszkolonych rezerw. Mimo iż w Niemczech przebywała Sojusznicza Komisja Kontroli (do lutego 1927 r.), to pod jej boki dość szybko *Stahlhelm* stał się najbardziej bojową i zmilitaryzowaną formacją w tym kraju. W 1922 r. organizacja liczyła już 500 grup lokalnych (*Ortsgruppen*), połączonych w 18 grupach okręgowych (*Kreisgruppen*).

Na Śląsku, w tym we Wrocławiu, pierwsze oddziały *Stahlhelmu* powstały w 1923 r. Ich twórcami byli m.in. Ernst Georg Bolko Freiherr von Richthofen¹³, Wolf Freiherr

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² T. Kmieciak, *Niemieckie organizacje...*, s. 326.

¹³ Ernst Georg Bolko Freiherr von Richthofen (ur. 24 IX 1893 – zm. 8 V 1927), arystokrata pochodzący ze znanego śląskiego rodu; starszy brat prof. Bolko Ernesta Gottharda Karla Freiherr von Richthofen (1899–1983) archeologa, weterana I wojny światowej, członka *Schwarze Reichswehr* i *Selbstschutzu*, później członka NSDAP i zdeklarowanego nazisty.

von Wrangel¹⁴ i W. Westphal¹⁵. Dowódcą organizacji miejskiej we Wrocławiu był kpt. Buth¹⁶. Na samym Dolnym Śląsku *Stahlhelm* liczył ok. 20 tys. członków¹⁷. Moment utworzenia śląskiego oddziału *Sthlhelmu* był niezwykle charakterystyczny, gdyż był to okres delegalizacji NSDAP i pewnej dekompozycji wśród organizacji paramilitarnych. Jak zauważył Franciszek Biały: „Po rozwiązaniu w Niemczech partii narodowosocjalistycznej eks-freikopslerzy przebywający na Śląsku kontynuowali swą działalność w różnych organizacjach paramilitarnych, takich jak: *Stahlhelm-Bund der Frontsoldaten* [...]”¹⁸; do takich zaliczał się jeden z dowódców śląskiego *Stahlhelmu* kpt. Buth i zapewne wielu innych, co przełożyło się na liczebny wzrost organizacji w prowincjach śląskich oraz miało wpływ na zorganizowanie kolejnego zjazdu organizacji we Wrocławiu w 1931 r.

W 1923 r. przy grupach lokalnych zaczęto tworzyć *Jungstahlhelm* (*Jung Stahlhelm*) stowarzyszenie młodzieży nie biorącej udziału w wojnie, pomiędzy 17 a 23 rokiem życia. Oprócz tego przy *Stahlhelmie* działały stowarzyszenia młodzieży od 13 do 16 lat pod nazwą *Scharnhorst Bund der deutschen Jungmannen*. Członkowie tego stowarzyszenia przechodzili automatycznie do *Jungstahlhelmu* po rozpoczęciu 17 roku życia. Tworzono również oddziały akademickie przy uniwersytetach. Do podstawowej działalności *Stahlhelmu* należało podnoszenie sprawności wyszkolenia wojskowego z zakresu piechoty. Dlatego też organizacja cały czas ściśle współpracowała z *Reichswehrą*. Wysyłała swoich członków na kursy organizowane przez armię niemiecką, brała też udział w manewrach oraz paradach. Armia wypożyczała formacji broń i wyposażenie, przydzielała place ćwiczeń oraz instruktorów. W zamian organizacja bojowa miała przygotowywać pełnowartościowe rezerwy żołnierskie do ewentualnego wypełnienia kadr oraz tworzenia własnych oddziałów.

W marcu 1928 r. doszło do rozłamu w kierownictwie organizacji. Głównodowodzący Franz Seldte wystąpił z atakiem przeciwko płk. Düsterbergowi, zarzucając mu konserwatyzm i nieelastyczność w poczynaniach związku. Przede wszystkim chodziło o politykę antypolską. Düsterberg żądał zdecydowanej rozprawy ze wschodnim sąsiadem Niemiec, na co nie chciał się zgodzić Seldte uważając, iż trzeba do tej rozprawy się przygotować. W 1928 r. przeniesiono siedzibę dowództwa *Stahlhelmu* z Magdeburga do

¹⁴ Wolf Freiherr von Wrangel (ur. 21 X 1897 – zm. 18 XI 1987), oficer rezerwy wywodzący się ze szwedzko-pomorsko-pruskiego rodu arystokratycznego, adwokat, w czasie II wojny służył w Wehrmachcie w stopniu kapitana; w 1935 r. odmówił wstąpienia do NSDAP.

¹⁵ Raczej nie był to znany niemiecki fizyk Wilhelm Heinrich Westphal (ur. 3 III 1882 – zm. 5 VII 1978), który był co prawda oficerem rezerwy i weteranem I wojny lecz od jej zakończenia związany był z berlińskim Uniwersytetem Fryderyka Wilhelma (a później z Wyższą Szkołą Techniczną i Uniwersytetem Technicznym w Berlinie).

¹⁶ Tożsamy zapewne z kpt. Buthem, dowódcą oddziału tzw. legalnego *Selbstschutzu* w Prudniku w 1921 r., a następnie w marcu 1923 r. aresztowany w związku z tzw. spiskiem Gerharda Rossbacha (zob. F. Biały, *Niemieckie ochotnicze formacje zbrojne na Śląsku 1918–1923*, Katowice 1976, s. 113, 155).

¹⁷ *Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2006, s. 829.

¹⁸ F. Biały, *Niemieckie ochotnicze formacje...*, s. 174, 175.

Berlina¹⁹. Organizacja utrzymywała się ze składek członkowskich i z wewnętrznej organizacji ubezpieczenia od wypadków, tzw. *Bundesunfallversicherung*. Poza tym pozyskiwała większe sumy od przemysłowców niemieckich²⁰.

Stahlhelm z czasem również zaczął coraz bardziej angażować się politycznie, wiążąc się z Niemieckonarodową Partią Ludową (*Deutschnationale Volkspartei* – DNVP). Od 1929 r. organizacja kombatancka tworzyła wraz z DNVP i NSDAP tzw. narodową opozycję, dążącą do obalenia rządów Republiki Weimarskiej. Formalny sojusz podmioty te zawarły w 1931 r. tworząc tzw. front harzburski. W tym samym roku *Stahlhelm* liczył już około 10 tys. organizacji lokalnych i ok. miliona członków²¹. W maju 1931 r. odbył się we Wrocławiu zjazd związku, wśród gości byli m.in.: były następca tronu ks. Fryderyk Wilhelm Hohenzollern, feldmarszałek August von Mackensen i Helmuth Brückner (dolnośląski gauleiter NSDAP)²². Był to prawdziwy pokaz siły organizacji. Jak napisano w ówczesnej polskiej prasie: „Ostatnie wystąpienia *Stahlhelmu*, a zwłaszcza manifestacja we Wrocławiu poruszyła bardziej przeciętnego Francuza, niż analogiczna antyfrancuska manifestacja w Koblencji. Zlot *Stahlhelmu* w Koblencji uważany był przez Francuzów za objaw radości z odzyskania Nadrenii, natomiast zjazd we Wrocławiu ujawnił właściwe oblicze podkomendnych panów Seldte i Düsterberga. Duch odrodzonego krzyżactwa zatryumfował w starym historycznym mieście polskim Wrocławiu”²³. W 1932 r. w czasie przygotowań do wyborów do Reichstagu, podczas uroczystości ogólnopństwowych *Stahlhelm* brał udział w defiladach wojskowych na równi z *Reichswehrą*, dystansując wyraźnie na tym polu oddziały NSDAP. Na rok 1932 przypada też ożywiona działalność organizacji przy werbowaniu chętnych do ochotniczych brygad pracy. W parze z tym szła propaganda antypolska. *Stahlhelm* wyraźnie już wysunął się na czoło organizacji, które żądały równouprawnienia Niemiec pod względem zbrojeń oraz zmiany postanowień traktatu wersalskiego. Głosząc hasła solidaryzmu społecznego — w odróżnieniu od demagogiczno-rewolucyjnej ideologii NSDAP — zdobywał coraz więcej zwolenników wśród ziemiaństwa i elementów konserwatywnych. W miarę jak wzmacniała się władza Adolfa Hitlera, coraz jawniej dążono do pomniejszenia wpływów *Stahlhelmu*. NSDAP obawiała się tej potęgi, którą popierało junkierstwo, wtedy niechętnie nastawione wobec poczynań Hitlera.

Po zwycięskich dla bloku: NSDAP-DNVP-*Stahlhelm* wyborach do Reichstagu z 5 marca 1933 r. Franz Seldte został w 1933 r. ministrem pracy w rządzie Hitlera. 21 czerwca 1933 r. wydał on rozkaz, aby członkowie organizacji w wieku między 18 a 35 rokiem życia wstąpili do SA (*Wehrstahlhelm*). Organizacja *Scharnhorst* została

¹⁹ K. Fiedor, *Formy antypolskiej działalności w Prusach Wschodnich w latach 1918–1939*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1967, nr 4, s. 510.

²⁰ T. Kmiecik, *Niemieckie organizacje...*, s. 331.

²¹ *Stahlhelm*, „Od A do Z”, nr 9 z 21 VI 1931, s. 1.

²² *Encyklopedia...*, s. 830.

²³ *Stahlhelm*, „Od A do Z”, nr 9 z 21 VI 1931, s. 1.

włączona do Hitlerjugend. W listopadzie 1933 r. członkowie *Stahlhelmu* pomiędzy 36 a 45 rokiem życia zostali wcieleni do *SA-Reserve*. 28 marca 1934 r. jednym „dokumentem założycielski” organizacja została przekształcona w *Nationalsozialistischer Deutsche Frontkämpfer-Bund (Stahlhelm)* – NSDFB. W 1935 r. liczyła 20 *Landesverbände*: Baden, Bayern, Berlin-Brandenburg, Danzig, Hansa, Hessen, Mitte, Niederrhein, Niedersachsen, Nordmark, Nordsee, Ostmark, Ostpreussen, Pommern-Grenzmark, Sachsen, Schlesien, Thuringen, Westfalen, Westmark i Württemberg-Hohenzollern, a tworzyło ją wtedy 150 okręgów i 8000 grup lokalnych²⁴. 7 listopada 1935 r. *Stahlhelm* został rozwiązany.

* * *

Z podanych do druku dokumentów kluczowy jest raport nt. organizacji i przebiegu zjazdu *Stahlhelmu* we Wrocławiu, przygotowany w Ekspozyturze nr 4 Oddziału II Sztabu Głównego w Katowicach²⁵. Raport został opracowany na prośbę sojuszników, a jego podstawę stanowiły informacje agenturalne dostarczone przez współpracowników polskiego wywiadu z terenu Wrocławia. Przesłano następnie ów dokument na ręce kpt. Josepha Marie Abel Sauzey²⁶, francuskiego oficera łącznikowego przy polskim Sztabie Głównym, a następnie trafił do Paryża. Przysługa wyświadczona wywiadowi francuskiemu była efektem współpracy Warszawy i Paryża w tej dziedzinie, datującej się od początku lat 20.²⁷ Nie oznacza to jednak, że polski wywiad potrzebował impulsu ze strony sojuszniczej służby wywiadowczej, żeby zająć się zagadnieniem rozpoznania masowego, skrajnie nacjonalistycznego i wyraźnie antypolskiego związku paramilitarnego, jakim bezsprzecznie był *Stahlhelm*.

²⁴ L. Arndt, *Militärvereine...*, s. 190.

²⁵ Dwa pierwsze dokumenty faktycznie sprowokowały powstanie tegoż raportu.

²⁶ Joseph Marie Abel Sauzey (ur. 19 X 1896 – zm. 1965), później generał, odznaczony Krzyżem Komandorskim Legii Honorowej; autor książki: *La Pologne par l'image. Lettre-préface du maréchal Franchet d'Espérey* (1932).

²⁷ CAW-WBH, Oddział II SG, sygn. I.303.4.4612, [plk p.d. SG Michał Bajer] Projekt współpracy wywiadowczej Sztabów Generalnych polskiego i francuskiego, MSWojsk., SG, Oddział II, nr 9070/II, 3 V 1924 r., mps, b.p. Ówczesny szef Oddziału II SG plk p.d. SG Bajer tak przedstawił zarys współpracy wywiadowczej z naszymi sojusznikami w latach 1920–1924: „[...] czteroletni kontakt z wywiadem francuskim wytworzył pewną współpracę, która w dobie obecnej przedstawia się następująco: a/ Oddział II Szt. Gen. przez swe placówki udziela agentom, wysyłanym przez Francuzów, pomocy przy przejściu granicy polskiej do państw ościennych, b/ Oddział II Szt. Gen. udziela poparcia i pomocy eksponowanym oficerom wywiadowczym francuskim przez własne ekspozytury, c/ Oddział II Szt. Gen. ułatwia przesyłanie materiałów wywiadowczych francuskich do kraju przez swe placówki wywiadowcze zewnętrzne. W zamian za te usługi i pomoc, która przede wszystkim jeżeli chodzi o Rosję jest poważną, winniśmy byli otrzymywać materiały dotyczące Niemiec, jak również, drogą wymiany wzajemnej, materiały z Rosji. W rzeczywistości jednak współpraca powyższa jest w dużej mierze jednostronną na korzyść Francji [...]. Wobec takiego stanu rzeczy, jak również z uwagi na to, że Oddział II Szt. Gen. jest w posiadaniu informacji o istnieniu wywiadu francuskiego na Polskę, z bazą w Polsce, wyłania się konieczność ujęcia wywiadu francuskiego, działającego z naszego terenu, w ramach umowy, która by określała stosunek organów wywiadowczych francuskich do polskich, jak również ich obowiązki”. W następnych latach współpraca została ujęta w odpowiednie karby, a wymiana materiałów – czy to przez attaché wojskowych, czy też oficerów łącznikowych lub przez kontakt bezpośredni pomiędzy kierownictwem służb wywiadowczych obu krajów – była obustronna i partnerska.

Działalność związku była monitorowana przez agenturę Ekspozytur nr 3 i 4 Oddziału II SG, szczególnie czujnie od początku lat 30., gdy *Stahlhelm* osiągnął apogeum swojego rozwoju organizacyjnego i liczebności²⁸. Teren Śląska (*Landesverband Schlesien*) należał według proveniencji terytorialnej do kompetencji katowickiej Ekspozytury „dwójki”. W meldunku z 31 stycznia 1932 r. oficerowie Ekspozytury informowali Centralę o gwałtownym rozwoju śląskiego *Stahlhelmu*, który dzielił się na 3 *Grenzgaue: Oberschlesien, Mittelschlesien* i *Niederschlesien* oraz 2 *Gaue: Sudeten* i *Oberlausitz*. Do końca listopada 1931 r. we wszystkich wymienionych *Gauach* powstało 165 *Ortsgruppen*, a tylko w grudniu 1931 r. kolejnych 33, co dawało za rok 1931 ogólny przyrost o 198 *Ortsgruppen*. Ponadto w meldunku wyszczególniono kolejnych 29 *Ortsgruppen* powstałych od końca grudnia 1931 r. do stycznia 1932 r. O stanie wiedzy polskiego wywiadu najlepiej świadczą szczegółowe informacje o poszczególnych *Kamaradenschaftach* (niższy szczebel organizacyjny) i *Ortsgruppach* – przykładowo grupa miejska w Beuthen (Bytomiu), jak donosił agent nr 1572, liczyła w końcu 1930 r. 142 członków, z których w następnym roku ubyto 35, a przybyło 72 i w początku stycznia 1932 r. liczyła ona 182 członków rozdzielonych pomiędzy trzy *Kamaradenschafty*: Rossberg (72), Beuthen Nord (64) i Beuthen Süd (46). 162 członków *Ortsgruppe* Beuthen zostało przeszkolonych w 1931 r. w ramach programu *Wehrsport*. Na czele grupy stał kpt. rez. dr von Gossler, zaś kierownikiem wyszkolenia (*Wehrsportführer*) był kpt. rez. Zabel²⁹. Podobny lub przynajmniej zbliżony stan wiedzy strona polska miała na temat innych grup *Stahlhelmu* czy to na Śląsku, na Pomorzu czy w Prusach Wschodnich³⁰. Szczególne zainteresowanie polskiego wywiadu budziły oczywiście dokumenty szczebla najwyższego – kierownictwa związku; takowym był przykładowo komunikat informacyjny szefa służby informacyjnej (*Chef des Nachrichtendienst*) *Bundesamt Stahlhelm* nt. sytuacji wewnętrzno-politycznej Niemiec z 8 grudnia 1931 r., zdobyty dla Ekspozytury kpt. Jana Żychonia przez agenta nr 591, w którym padły stwierdzenia, że *Stahlhelm* jest: „ostatnią rezerwą dyspozycyjną Niemiec na wypadek napadu polskiego lub zawieruchy wewnętrznej” czy też, że rosnące poparcie dla NSDAP jest „ślepym owczym pędem mas”³¹, co potwierdzało rozdźwięki pomiędzy ruchem hitlerowskim i związkiem frontowców oraz antypolski charakter organizacji. Polski wywiad posiadał także stały dostęp do oryginalnych dokumentów *Stahlhelmu*³²,

²⁸ CAW-WBH, Oddział II SG, sygn. I.303.4.3394, Wiadomości o *Stahlhelmie*, Ekspozytura nr 4 Oddziału II SG, L. dz. 4400/Tjn., Katowice 31 XII 1931 r., mps, k. 2. W roku 1931 na terenie Niemiec powstało ponad 2 tys. nowych *Ortsgruppen* związku.

²⁹ Ibidem, Wiadomości o dalszym rozwoju *Stahlhelmu* na Śląsku, Ekspozytura nr 4 Oddziału II SG, L. dz. 400/Tjn., Katowice 31 I 1932 r., mps, k. 15 i n.

³⁰ Odnosnie tych ostatnich prowincji zob. ibidem, Szkolenie *Stahlhelmu* – stwierdzenie ćwiczeń wojskowych, Ekspozytura nr 3 Oddziału II SG, L. dz. 660/St./T.O./32, M.p. 31 I 1932 r., mps, k. 45 i n.

³¹ Ibidem, Meldunek działu wojskowego, Grupa III b, Element 95 i [*Stahlhelm*], Ekspozytura nr 3 Oddziału II SG, L. dz. 666/St./T.O./32, M.p. 31 I 1932 r., mps, k. 90 i n.

³² Zob. choćby: ibidem, Rozkazy i korespondencja *Stahlhelmu*, Ekspozytura nr 3 Oddziału II SG, L. dz. 660/St./T.O./32, M.p. 31 I 1932 r., mps, k. 107 i n. 26 załączonych do tego pisma dokumentów zdobyli

co świadczy o silnej infiltracji związku, którego masowy charakter ułatwiał przenikanie w jego szeregi polskiej agentury. Nie była także dla polskiego wywiadu tajemnicą współpraca pomiędzy kierownictwem *Stahlhelmu* oraz *Reichswehry* – jak choćby konferencja Seldtego i Dürsterberga z gen. Wilhelmem Groenerem, ministrem *Reichswehry* oraz spraw wewnętrznych, a także z gen. Kurtem von Schleicherem w grudniu 1931 r.³³

Kierownictwo polskiego wywiadu było więc świetnie zorientowane w organizacji, liczebności, wyszkoleniu oraz ideologii i polityce związku³⁴ a posiadając – *via* Ekspozytura nr 4 – na Śląsku sieć agenturalną (agenci nr: 1526, 1535, 1562, 1572, 1555, 1587, 1589, 1608, informator Gabels) nastawioną na rozpracowywanie organizacji paramilitarnych, bez kłopotu mogło spełnić prośbę sojuszniczej służby wywiadowczej.

Edytowane dokumenty przechowywane są w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego – Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, w zespole akt Oddziału II SG, w tezcze o sygn. I.303.4.4612.

Fot. 1. Zjazd *Stahlhelmu* we Wrocławiu w 1931 r. (ze zbiorów Marka Kruka)

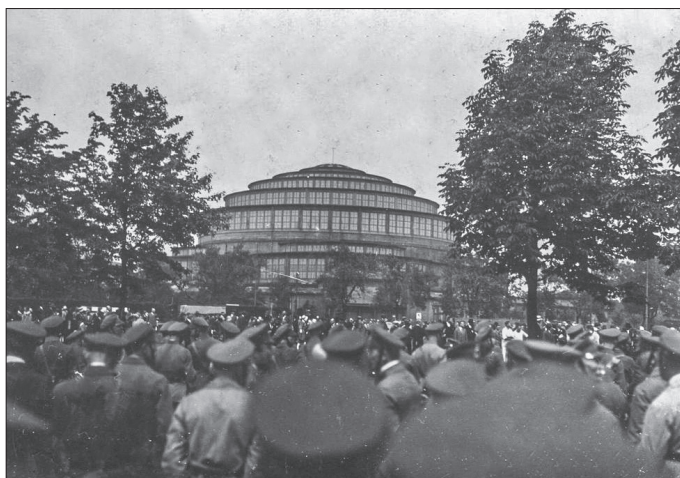
agenci nr: 501, 516, 591, 593 i 1018. Niezawodny agent nr 593 zdobył także pismo kanclerza związkowego *Stahlhelmu* – tak nazywała się funkcja, którą pełnił Seldte – do kierowników prowincjonalnych o reorganizacji inspekcji lotnictwa (umieszczonego dotąd przy *Reichs-Kraftfahrstaffel*) poprzez utworzenie korpusu lotniczego *Stahlhelmu* – *Stahlhelm Fliegerkorps*, na czele którego stanął *Chef des Flugwesens* (zob. ibidem, Zagadnienia organizacyjne *Stahlhelmu*, Ekspozytura nr 3 Oddziału II SG, L. dz. 660/St./T.O./32, M.p. 31 I 1932 r., mps, k. 135).

³³ Ibidem, Łączność *Stahlhelmu* z Min.[isterstwem] R[eichs]W[ehry] i 2. dyw.[izją] piech.[oty], Ekspozytura nr 3 Oddziału II SG, L. dz. 1320/St./T.O./32, M.p. 29 II 1932 r., mps, k. 149 i n.

³⁴ Ibidem, Stosunek *Stahlhelmu* do łóż masońskich, Ekspozytura nr 3 Oddziału II SG, L. dz. 1320/St./T.O./32, M.p. 29 II 1932 r., mps, k. 156 i n. Ciekawe, że kierownictwo związku zabraniało członkom należeć tylko do loży humanitarnej (czyli mającej korzenie żydowskie), ale za to nie miało nic przeciw przynależności do jednej z trzech łóż staropruskich oraz łóż rytu szwedzkiego. Była to kolejna różnica z ruchem hitlerowskim, którego ideologia stygmatyzowała w ogóle wolnomularstwo.

Fot. 2. Zjazd *Stahlhelmu* we Wrocławiu w 1931 r. (ze zbiorów Marka Kruka)

Fot. 3. Zjazd *Stahlhelmu* we Wrocławiu w 1931 r. (ze zbiorów Marka Kruka)

* * *

1/ Kierownik Referatu „Z” Wydziału IIa Oddziału II Sztabu Głównego [kpt. Władysław Stanak³⁵] do kierownika Referatu „N” Wydziału III Oddziału II Sztabu Głównego [mjr dypl. Antoni Szymański³⁶] – [Przekazanie pisma kpt. Sauzey, francuskiego oficera łącznikowego przy polskim Sztabie Głównym – zjazd Sta[h]lhelmu we Wrocławiu], Sztab Główny, Oddział II, Wydział IIa, Referat „Z”, L. 2899, 21 kwietnia 1931 r., rkp, mps, b.p.

Przesyłając w załączeniu pismo francuskiego Sztabu Gen[eralnego] zawierające pytania, w związku z mającym się odbyć zjazdem Sta[h]lhelmu we Wrocławiu, proszę o sformułowanie w związku z tem swego zadania, celem przekazania go Ekspozyturze nr 4.

L’Etat Major de l’Armée – 2° B – S.R.

à Monsieur le Capitaine Sauzey, Officier de liaison près de l’Etat-Major Polonais
VARSOVIE

Objet

a/s de la réunion du Sta[h]lhelm du 30 et 31 Mai 1931

Le Stahlhelm doit célébrer le 30 et 31 Mai prochain le douzième „Reichsfrontsoldatentag” à Breslau.

L’Etat-Major de l’Armée – 2° B – S.R. prie le Capitaine Sauzey de demander à l’Etat Major polonais de bien vouloir lui communiquer tous renseignements et informations qu’il pourrait posséder sur cette manifestation qui se déroulera cette année à proximité de la frontière polonaise.

Il serait intéressant d’obtenir tout document renfermant les ordres préparatoires pour la réunion et notamment ceux relatifs à la concentration par autos, par voies ferrées et par voies sé...ienns [nie mogą odczytać jednej litery], les ordres du mouvement, les directives pour la formation des colonnes, les itinéraires.

Tous détails sur les points ci-dessous visés seraient utiles:

Effectifs:

Effectifs participant à la réunion.

³⁵ Władysław Józef Stanak (ur. 9 VI 1897 – zm. 13 VIII 1932), kpt. (1925), kierownik Referatu „Zachód” Wydziału Wywiadowczego Oddziału II SG.

³⁶ Odręczna adnotacja mjr. dypl. Szymańskiego na koszulce pisma (21 kwietnia 1931): „Pilnie! Przygotować zadania dla Ekspoz.[ytur] IV i III, ewent.[ualnie] placówek [wywiadowczych], o materiałach przygotowanych do zjazdu. Poinformować Francuzów”.

Antoni Czesław Tadeusz Szymański (ur. 30 VII 1894 – zm. 11 XII 1973), generał bryg. PSZ (1964), kierownik Referatu „Niemcy” Wydziału Ewidencyjnego Oddziału II SG (1929–1931), potem długoletni attaché wojskowy w Berlinie (1932–1939).

L'Autriche et l'Italie se feront-elles représenter?

Age des manifestants:

Manifestant sans dessous de vingt ans, entre vingt et trente ans, entre trente et quarante ans.

Organisation:

Les différentes divisions du Stalhelm existent-elles toujours? Le bruit suivant lequel des modifications avaient été apportées, est-il fondé?

Encadrement:

Valeur des cadres – sont-ils spécialement composés d'anciens Officiers, de sous-officiers?

Mode de concentration:

Emploi des camions et des voitures de tourisme, des motocyclettes – Discipline de marche. Identification des véhicules. Appartiennent-ils à l'Etat, à de grandes firmes, à la Reichsbahn, à la Reichpost.

Cantonnement:

Installation au cantonnement.

Organisation du Ravitaillement.

Liaisons.

Communiqué le 20 Avril 1931

* * *

2/ Zastępca szefa Oddziału II Sztabu Głównego [ppłk dypl. Józef Englicht] do szefa Wydziału IIA Oddziału II Sztabu Głównego [mjr dypl. Stanisław Gano] – zjazd Sta[h]lhelmu we Wrocławiu, Sztab Główny, Oddział II, Wydział III, Referat „N” [podpis kierownika Referatu „N” mjr. dypl. Antoniego Szymańskiego na koszulce z datą 6 maja 1931], L. 2899, [6 maja 1931], mps, b.p.

W związku z dorocznym zjazdem Sta[h]lhelmu we Wrocławiu w dniach 30 i 31 V r. b., proszę o wydanie polecenia Ekspozyturom 3 i 4 /tej w szczególności/, jak również i³⁷ o uzyskanie wszelkimi innymi drogami, zarówno w okresie poprzedzającym zjazd, jak i później, danych odnośnie następujących zagadnień”:

I. Organizacja zjazdu.

1. Aparat kierowniczy zjazdu, stosunek do władz centralnych, personalia.
2. Stosunek władz administracyjnych do zjazdu.

³⁷ Tak w oryginalnym piśmie – wydaje się, że miało być tam coś dopisane, lecz ostatecznie nie zostało zamieszczone, a ten fragment nie został wykreślony.

3. Współdział władz wojskowych i ich ew.[entualna] pomoc. Pożądane dowody, fotografie.

4. Współdział innych organizacji /np. Landesschützenbund, Selbstschutzbund/.

5. Współdział delegacyj z innych państw: Italia, Austria.

II. Przeprowadzenie koncentracji.

1. Ogólna organizacja przewozu uczestników.

2. Organizacja przewozów kolejowych – plany – dane cyfrowe, co do przewozu – ilość pociągów.

3. Ilość uczestników przewożona kolejami.

4. Organizacja przewozów samochodowych.

5. Ilość użytych samochodów.

6. Podział /choćby przybliżony/ samochodów na typy osobowe, ciężarowe.

7. Przynależność wozów: prywatne, państwowe /poczta, kolej/, przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe itp.

8/ Ilość motocykli.

9. Organizacja kolumn samochodowych.

10. Dyscyplina i porządek w marszu.

11. Organizacja wyładowania i parkowania.

III. Zakwaterowanie.

1. Organizacja kwater, gdzie: szkoły, koszary.

2. Wyżywienie – typy kuchen, obsługa /wojsko?/.

IV. Stany liczebne.

1. Dane co do ogólnej ilości uczestników

2. Ilość uczestników w poszczególnych okręgów /w szczególności Prusy Wschodnie, Pomorze niemieckie, Śląsk niemiecki/.

3. Procentowy udział członków poszczególnych okręgów w zjeździe /dane choćby w przybliżeniu/.

4. Czas przemarszu podczas defilady.

V. Struktura organizacyjna związku.

1. Podział na jednostki organizacyjne – czy istnieje dotychczasowy podział, czy pojawiły się zmiany i jakie?

2. W jakich zgrupowaniach organizacyjnych /jednostkach/ [i] o jakiej liczebności odbył się apel i przemarsz?

3. Czy pojawiły się jednostki specjalne /kolarze, łączność, oddziały sanitarne, konne, ew.[entualnie] inne/?

4. Czy podczas uroczystości pojawiły się samoloty? Jakież? Ilość, typy.

VI. Dowódcy.

1. Pochodzenie dowódców: dawni oficerowie, podoficerowie.
2. Na jakich szczeblach dowództwa znajdują się dowódcy powojenni, młodzi?
3. Zachowanie się dowódców przed frontem, pewność w dowodzeniu.

VII. Wyszkozenie, karność.

1. Opanowanie musztry formalnej.
2. Wpływ wyszkolenia uwidoczniający się w innych wypadkach.
3. Poziom karności /zachowanie się w stosunkach służbowych, poza służbą, pomiędzy sobą/.

VIII. Charakterystyka uczestników.

1. Wiek /młodzi, poniżej lat 20, w wieku poborowym, starsi – dane w przybliżeniu, procentowe/.
2. Zawód, środowisko społeczne /inteligencja, drobnomieszczaństwo, robotnicy, młodzież akademicka/.
3. Nastroj: pogląd na ogólną sytuację polityczną, wewnętrzną Niemiec, rolę organizacyj wojskowych, nielegalne zbrojenia itp. /w drodze rozmów/.

IX. Wyposażenie.

1. Typ umundurowania, obuwia. Wojskowe czy odmienne? Materiał.
2. Z jakich przedmiotów składało się wyposażenie uczestników zjazdu?
3. Typ tych przedmiotów.
4. Czy uczestnicy posiadali sprzęt saperski /łopatki, czekany, itp./, sprzęt optyczny?

X. Służba łączności.

1. Organizacja służby łączności podczas zjazdu.
2. Z jakich środków składała się ona.
3. Typ sprzętu technicznego.
4. Czy w tej dziedzinie uwidoczniła się współpraca *Technische Nothilfe*?

Ponadto proszę Pana Majora o roztozenie nadzoru nad ruchem *Sta[h]lhelmu* na terenie W.[olnego] M.[iasta] Gdańska w związku ze zjazdem, co pozwoli [na] uzyskanie pewnych bliższych co do niego danych na tym terenie.

Równocześnie uważam, że byłoby celowe, w porozumieniu z [Wydziałem] IIb, roztoczyć w dniach poprzedzających zjazd obserwację nad ruchem kolejowym, samochodowym i rowerowym przez Pomorze, co dałoby pewne dane, co do udziału *Sta[h]lhelmu* z Prus Wschodnich i pozwoliłoby uzyskać pewne oryginalne materiały.

* * *

3/ Zjazd *Sta[h]lhelmu* we Wrocławiu w dniach 30 i 31 maja 1931 r., b. nr kanc., mps, b.p.³⁸

Zjazd z roku ubiegłego /1930/ odbyty w Koblencji, dla uczczenia ewakuacji Nadrenii, miał dać wyraz nieprzejednanemu stanowisku *St[ahl]h[elmu]* w stosunku do Francji i Belgii, oraz podkreślić pretensje rewizjonistyczne odnośnie niemieckich granic zachodnich.

Zwołanie w roku bieżącym zjazdu do Wrocławia miało zadokumentować przesunięcie ciężaru polityki zewnętrznej Niemiec z granicy zachodniej /po ewakuacji Nadrenii/ na wschód, jako następne, kolejne zadanie Niemiec. Wybór przy tem Wrocławia, jako miejsca zjazdu, miał podkreślić łączność zjazdu z dziesięcioleciem walk o Górny Śląsk. Moment ten był wielokrotnie podkreślany w artykułach, odezwach itp., przygotowujących zjazd.

Prace i zarządzenia przygotowawcze

Prace przygotowawcze do zjazdu rozpoczęły się na szereg miesięcy przed jego terminem. Kierował nimi specjalny Komitet /*Leitung des XII R.F.S.T.*/, na czele którego stał szef propagandy *St[ahl]h[elm]* dr H. Hübotter oraz płk v.[on] Marklowski. Sztab tego Komitetu liczył 18 oddziałów.

Zarządzenia specjalne regulowały przewóz uczestników, ich zakwaterowanie, wyżywienie, wyekwipowanie i umundurowanie, sprawę orkiestr, przepisy porządkowe, sprawę wydawnictw i odznak pamiątkowych, jak wreszcie program i przebieg całego obchodu.

Transport uczestników

Przewóz uczestników na zjazd do rejonów zakwaterowania odbył się przy pomocy wszelkich środków komunikacyjnych. Gros ludzi /ok. 70%/ przewiezione zostało kolejami. Ogólna ilość pociągów specjalnych wynosić miała, według szeregu źródeł oraz prasy codziennej, około 90. Z ogłoszonych rozkazów wynikało np., że *St[ahl]h[elm]* wschodnio-pruski przewieziony miał być 2 pociągami specjalnymi.

Wydano specjalne przepisy transportowe, w myśl których każdy pociąg posiadał dowódcę, kierownika transportu, patrol sanitarny, trębaczka oraz wartę. Uczestnicy zjazdu płacili za przejazd korzystając z małej zniżki; ceny biletów od poszczególnych stacyj wzdłuż drogi pociągów podawane były w odpowiednich rozkazach.

³⁸ Odręczne adnotacje: „Sprawozdanie dla fr.[ancuskiego] O.[ddziału] II Szt.[abu] Gł.[ównego]”, „1 egz. – przesłany do [Wydziału] IIa dla kpt. Sauzey dn. 11 VII [1931], 1 egz. – kier.[ownik] ref.[eratu] –teczka »współpraca polsko-franc.[uska]«, 1 egz. – własne »aa«”.

Rozkład pociągów nadzwyczajnych przychodzących i odchodzących z Wrocławia w dniach 30 i 31 V [19]30 [sic!] znajduje się w załącznikach /zał. 1/³⁹.

Do przewozu uczestników zastosowane zostały również środki motorowe – samochody ciężarowe /częściowo z przyczepkami/, osobowe i motocykle. Ilość ich była znacznie niższa niż w r. 1930. Podczas, gdy w Koblencji zgromadziło się ich około 5000, w tym roku stawiło się ich na przegładzie ok. 1500. Stosunkowo największą ilość samochodów wystawiły Okręgi: Westmark, Saksonia i Brandenburg. Samochody ciężarowe należały przeważnie do firm przemysłowych i handlowych. Użyto również autobusów dostarczonych przez pocztę i firmy prywatne. Samochodów wojskowych nie stwierdzono.

Wszystkie pojazdy mechaniczne jechały dowolnie, ewent.[ualnie] w mniejszych grupach /po kilka/. Szerzej rozbudowanej łączności organizacyjnej stwierdzić między nimi nie można było, jak również regulowania ruchu przez organa *St[ahl]h[elmu]*. Jedynie w miejscach postoju były wyznaczone specjalne miejsca dla parkowania maszyn.

Przewóz uczestników z rejonów zakwaterowania do Wrocławia w dn. 31 V na apel i przemarsz, odbywał się przy pomocy pociągów oraz samochodów. Te ostatnie były w dużym ruchu, większych jednak kolumn niż 4–5 samochodów ciężarowych nie stwierdzono.

Ponadto w małych ilościach przybyły na zjazd grupy piesze i rowerowe /z Pr.[us] Wschodnich – 18 ludzi/.

Rozmieszczenie

Zakwaterowanie uczestników zjazdu było tak pomyślane, aby z jednej strony nie przeciążać samego miasta Wrocławia, z drugiej strony zaś dać im możliwość poznać Śląsk pod względem krajoznawczym. Stąd rejon zakwaterowania przydzielane poszczególnym związkom krajowym rozrzucone zostały na całym terenie Śląska, przeważnie jednak w jego części zachodniej. Dużą ilość ludzi zakwaterowano w obszarze Gór Olbrzymich⁴⁰. *Sta[h]lhelm* wschodnio-pruski umieszczony np. został w Krummhübel⁴¹ i Hermsdorf⁴². Szczegółowe rozmieszczenie podaje załączone szkic /zał. 2/.

Podkreślić należy, że *Sta[h]lhelm* saski zakwaterowany był w dobrach b.[yłego] króla saskiego⁴³ – w Sybillenort⁴⁴, który w dniu 30 V odebrał defiladę saskiego *Sta[h]lhelmu*. *St[ahl]h[elmu]* zaś brandenburski stał w rejonie Oleśnicy /Oels/, gdzie zamieszkuje b.[yły] następca tronu niemieckiego⁴⁵.

³⁹ Załączniki się nie zachowały.

⁴⁰ *Riesengebirge* czyli Karkonosze.

⁴¹ Karpacz.

⁴² Sobięcín (obecnie w granicach Wałbrzycha).

⁴³ Fryderyk August III Wętyń (1865–1932), król Saksonii 1904–1918, feldmarszałek od 1912 r. Od 1918 r. mieszkał na zamku w Sybillenort (Szczodre).

⁴⁴ Szczodre, wieś leżąca 18 km na wschód od Wrocławia, w gminie Długołęka.

⁴⁵ Wilhelm Hohenzollern (von Preussen) (1882–1951), syn cesarza Wilhelma II i następca tronu Prus oraz Rzeszy Niemieckiej (*Kronprinz*), do 1945 r. zamek w Oleśnicy był jedną z jego głównych siedzib.

Do pomieszczenia ludzi użyto bądź dobrowolnie zgłoszonych przez ludność kwater za zapłatę według specjalnego cennika, bądź też lokowano ich, w porozumieniu z odpowiednimi władzami, w budynkach gospodarczych, restauracjach oraz w szkołach. To ostatnie wywoływało protesty kół socjalistycznych i republikańskich.

Co do wyżywienia, to komitet organizacyjny porozumiał się z restauratorami, którzy przygotowali jednolity jadłospis, po specjalnych cenach. Większość uczestników korzystała z przywiezionych zapasów. Kuchen polowych nie stwierdzono.

Zabezpieczenie przebiegu zjazdu

Zwołanie zjazdu do Wrocławia, oraz udzielenie na to zezwolenia władz, wywołało silne protesty elementów socjalistycznych i komunistycznych.

Partia socjaldemokratyczna, związki zawodowe oraz wrocławska grupa *Reichsbauh* *nwer*[k]u⁴⁶ miały zamiar urządzić w dniach zjazdu kontrmanifestację, nie otrzymały jednak zezwolenia władz administracyjnych i ograniczył[y] się do drukowanych protestów /patrz zał. nr 3, 4, 5, 6, 7/. Charakterystycznym jest zasadniczy motyw protestów, twierdzący, według brzmienia jednego z nich, iż „przez imprezę *St[ahl]h[elmu]* będzie znowu zburzone z takim trudem dotąd budowane porozumienie z Polską”.

Dla zapobieżenia ew.[entualnym] zamieszkom ściągnięte zostały przez władze administracyjne do Wrocławia na czas zjazdu duże ilości policji z całego obszaru Śląska, tak Dolnego, jak i Górnego, oraz nawet z Berlina. Policja ta wykazywała podczas zjazdu dużą energię, opanowując zupełnie sytuację. Dla regulacji służby podczas zjazdu wydawany był codzienny biuletyn policyjny /p.[atrz] zał. nr 8/. Niewątpliwie brak ingerencji władz administracyjnych wywołałby poważniejsze starcia i zakłócenia porządku. Tymczasem poza nieznacznymi starciami i bójkami zjazd odbył się w spokoju.

Przebieg zjazdu

Oficjalnymi dniami zjazdu były dni 30, 31 V [1931]. Szczegółowy przebieg przedstawiał się następująco:

Dnia 29 V, godz. 20.00 – odbyło się zebranie manifestacyjne w *Jahrhunderthalle*⁴⁷. Przemawiali: dowódca *St[ahl]h[elmu]* śląskiego, płk w st. sp. v.[on] Markłowski /mowa patrz zał. nr 9/, przewodniczący związku *Seldte* /mowa patrz zał. nr 10/. Tego dnia wieczorem odbył się bankiet dla gości honorowych /lista gości zał. nr 16/.

⁴⁶ Właściwie: *Reichsbahn-Ausbesserungswerk* czyli zakłady naprawcze taboru kolejowego.

⁴⁷ Wrocławska Hala Stulecia.

Dnia 30 V godz. 20.30 – miał miejsce na stadionie miejskim⁴⁸ „Skagerrakfeier”, jako wspomnienie bitwy z 1916 r. spod Skagerrak⁴⁹. Składały się na to popisy Jungstahlhelmu /800 ludzi/, koncert, wejście sztandarów związkowych i przemówienie II przewodniczącego związku płk. Duesterberga /mowa – patrz zał. nr 11/, ogień sztuczne i capstrzyk z pochodniami.

Obecnych było ok. 40 000 widzów.

Tegoż dnia wieczorem poszczególne oddziały urządziły obchody w swych miejscach zakwaterowania.

Dnia 31 V godz. 13.00 – odbył się apel całości organizacji, przeprowadzony przez przewodniczącego związku, poprzedzony mową Seldtego /patrz zał. nr 12/.

Przed południem I przewodniczący Seldte odbył przegląd oddziałów samochodowych złączonych w organizację *Reichskraftfahrstaffel*. Ilość stawionych samochodów wynosiła ok. 1500, przeważnie lżejszych maszyn osobowych.

O godz. 14.30 – rozpoczął się przemarsz przed obu przewodniczącymi, trwający ok. 5 godzin.

Po zakończeniu zjazdu przygotowano dla jego członków szereg wycieczek krajoznawczych po Śląsku.

Liczebność zjazdu

Według oficjalnych enuncjacji kierownictwa *Stahlhelmu* pojawiających się w prasie ilość uczestników wynosić miała ok. 150 000 ludzi. Według oceny przeprowadzonej naocznie z kilku miejsc, podczas samej defilady mogło wziąć w niej udział 110–120 000 ludzi. Prasa lewicowa niemiecka oceniała ilość tę jeszcze niżej.

Stosunkowo najsilniej były reprezentowane: G.[órny] Śląsk, Prusy Wschodnie, Brandenburgia, Saksonia. Okręgi południowo-zachodnie i zachodnie były reprezentowane znacznie słabiej. Delegacja ze Strassburga liczyła 50 ludzi.

Frekwencja liczebna stała w odwrotnym związku z odległością i kosztami przejazdu.

Jeżeli się teraz uwzględni, że na zjeździe w roku 1929 w Monachium zebrali się 138 000, w 1930 w Koblencji – 140 000 /aczkolwiek bezpośrednio po zjeździe „Der Stahlhelm” podawał, że było obecnych 160 000/, tak oficjalna cyfra 150 000, a w rzeczywistości niższa, w roku bieżącym świadczy o pewnym ustabilizowaniu się

⁴⁸ Chodziło o obiekt, który obecnie nosi nazwę Stadionu Olimpijskiego (przy ul. Ignacego Paderewskiego 35), wybudowany w latach 1926–1928, według projektu architekta Richarda Konwiarza. W 1931 r. nosił nazwę: *Schlesierkampfbahn im Sportpark Leerbeutel*.

⁴⁹ Chodziło o upamiętnienie bitwy morskiej pomiędzy niemiecką *Hochseeflotte* a brytyjską *Grand Fleet* u wybrzeży Jutlandii w dniach 31 V i 1 VI 1916 r. W historiografii (i publicystyce) niemieckiej nazywana była bitwą na Skagerraku (*Skagerrakschlacht*). Bitwa, faktycznie nierozstrzygnięta (choć *Grand Fleet* poniosła większe straty), była jednak sukcesem brytyjskim, gdyż niemiecka *Hochseeflotte* została niedopuszczona do wyjścia w morze i zmuszona do beczynnego stania w portach.

wzrostu liczebnego *Stahlhelmu*, nawet przy uwzględnieniu kryzysu gospodarczego, wpływającego na mniejszy zjazd.

W załączeniu fotografia lotnicza zbiórki w czasie apelu dnia 31 V [19]31 /patrz zał. nr 13/.

Wiek uczestników

Wszelkie wnioski w tej dziedzinie opierają się na bezpośredniej obserwacji prowadzonej przez kilku obserwatorów w różnych momentach zjazdu, szczególnie podczas defilady. Tego rodzaju subiektywna ocena, siłą rzeczy, odbić się musiała na pewnej różnorodności spostrzeżeń.

Wypośredkowując teraz z tych niewiele się zresztą różniących wniosków można ocenić, że ok. połowy uczestników zjazdu stanowiły roczniki, które mogły brać udział w wojnie, a więc lat 30 w górę. Z tych wojennych roczników ilość ludzi w wieku od lat czterdziestu kilku /wiek *Landsturmu*/ w górę, była stosunkowo nieznaczna.

Roczniki młodsze od wojennych składały się z ludzi w wieku poborowym, należących bądź do *Jungstahlhelmu*, bądź już przesuniętych po osiągnięciu wieku 21 lat do *Kernstahlhelmu*, bądź też do *Wehrsportabteilung*.

Organizacja wewnętrzna

Podczas zjazdu, przy apelu, defiladzie, etc. występowało w związkach organizacyjnych, przewidzianych statutem, t.j. w *Landesverbandach*, *Gauach*, *Kreisach*. Żadne nowe formy organizacyjne nie zostały stwierdzone.

Dość licznie dawali się dostrzec podczas zjazdu członkowie *Wehrsportkompanie*, t.j. oddziałów złożonych z roczników od 21 do 30 lat, uprawiających tzw. *Wehrsport*, t.j. wyszkolenie wojskowe, pod formą odpowiednio dobranych ćwiczeń sportowych. Wyróżniali się oni swym wyglądem oraz jednolitym umundurowaniem i ekwipunkiem. Jako odznakę noszą na kołnierzu liść dębowy /patrz zał. nr 14/.

Oddziałów specjalnych, technicznych, nie było widać. Służbę łączności pełnili cykliści i motocykliści. Widać też było sporą ilość sanitariuszy.

Dowódcy

Poczynając od *Kreisführera* w górę byli to dawni oficerowie. Ogólnie robili wrażenie rutynowanych dowódców, pewnych w zachowaniu się przed frontem.

Pomiędzy dowódcami najniższymi znajdowali się już wyszkoleni po wojnie, z pośród członków organizacji.

Wyszkolenie i karność

Wyszkolenie formalne /marsz, zbiórki, itp./ przedstawiały się dobrze, mimo wyraźnego zmęczenia w ostatnim dniu zjazdu.

Karność zewnętrzna, oddawanie honorów, etc. – również robiły dobre wrażenie. Nastrój uczestników – wybitnie antypolski.

Umundurowanie, wyposażenie

Umundurowani byli wszyscy uczestnicy, aczkolwiek niejednolicie. Część miała mundury sukienne, część bluzy sportowe, tzw. *Windjacke*. Nie wszyscy posiadali tornistry, etc. *Jungstahlhelm* i *Wehrsportkompanie* ubrane były i wyekwipowane jednolicie.

Broni nie było widać. Sprzęt saperski posiadali nielicznie członkowie.

Lotnictwo

Podczas uroczystości w dniu 31 V [19]31 latały 4 płatowce następujących typów:

1 *Bayerische Flugzeugwerke*⁵⁰, 1 Klemm⁵¹, oraz 1 Junkers⁵².

Nie miały one widocznych numerów, natomiast miały prowizoryczne napisy: „*Frontheil*”.

Delegacje, goście

W zjeździe wzięły udział delegacje *Stahlhelmu* włoskiego i gdańskiego /60 ludzi/, ze Strassburga /powyżej wymieniony/. Byli również delegaci *Heimwehry* austriackiej.

Pomiędzy gośćmi /patrz zał. 16/ byli obecni b.[yły] następca tronu niemieckiego, b.[yły] król saski oraz szereg osób z dawnych domów panujących oraz arystokracji /patrz zał. 15/.

Z wyższych wojskowych /poza służbą/ byli obecni: marszałek Mackensen⁵³, gen. Seeckt⁵⁴, gen. Heye⁵⁵ i inni.

Bibliografia

CAW-WBH, Oddział II SG, sygn. I.303.4.4612 i I.303.4.3394

Arndt L., *Militärvereine in Norddeutschland: Vereinsleben, Abzeichen, Auszeichnungen, Denkmäler*, Norderstedt 2008.

⁵⁰ Trudno jest ustalić, o jaki model tej bawarskiej firmy (od 1928 r. w kooperacji z firmą Messerschmitt AG), mogło chodzić – być może o Messerschmitt M 18, M 20 lub M 23c.

⁵¹ Być może chodziło o 2-osobowy, szkoleniowo-sportowy, jednosilnikowy dolnopłat Klemm KI 25.

⁵² Nie wiadomo, o który z szerokiej gamy samolotów firmy Junkers mogło chodzić, gdyż w tamtym czasie w użyciu było kilka modeli. W lotnictwie pasażerskim używano np. trzysilnikowych Junkersów Ju G23 i Ju G24 i być może o którymś z tych modeli napisano w raporcie.

⁵³ Antoni Ludwik Fryderyk August von Mackensen (ur. 6 XII 1849 – zm. 8 XI 1945) feldmarszałek (1915), zwycięzca spod Gorlic w maju 1915 r., następnie dowodził w zwycięskich kampaniach przeciwko Serbom i Rumunom.

⁵⁴ Johannes Fryderyk Leopold von Seeckt (ur. 22 IV 1866 – zm. 27 XII 1936), generał płk, szef sztabu Mackensena oraz szef sztabu armii tureckiej w czasie I wojny światowej; ostatni szef pruskiego Sztabu Generalnego w lipcu 1919 r., następnie twórca i dowódca Reichswehry (do 1926).

⁵⁵ August Wilhelm Heye (ur. 31 I 1869 – zm. 11 III 1947), generał płk, szef *Truppenamt* (1920–1926) i następca Seeckta na stanowisku dowódcy Reichswehry (1926–1930).

- Biały F., *Niemieckie ochotnicze formacje zbrojne na Śląsku 1918–1923*, Katowice 1976.
- Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2006, s. 829–830.
- Fiedor K., *Formy antypolskiej działalności w Prusach Wschodnich w latach 1918–1939*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1967, nr 4, s. 509–511.
- Gąsiorowski A., *Niemieckie organizacje sportowo-paramilitarne w Prusach Wschodnich (1918–1933)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2002, nr 4, s. 503–518
- Jendrzewski A., *Niemieckie organizacje cywilno-wojskowe w Prusach Wschodnich w latach dwudziestych XX wieku w świetle dokumentów gdańskiej ekspozycji polskiego wywiadu wojskowego*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2012, nr 2, s. 269–287
- Kmieciak T., *Niemieckie organizacje paramilitarne po I wojnie światowej*, „Słupskie Studia Historyczne”, 2007, t. 13, s. 319–335.
- Stahlhelm*, „Tygodnik od A do Z”, 21 VI 1931 r., nr 9, s. 1–2.

The *Stahlhelm* convention in Wrocław on 30–31 May 1931 in the records of the Second Division of the General Staff of the Polish Armed Forces

Summary: In 1931, Captain Joseph Marie Abel Sauzey, a liaison officer of the French military intelligence assigned to the General Staff of the Polish Armed Forces, turned to the General Staff's Second Division with a request for intelligence regarding the convention of *Der Stahlhelm*, a German paramilitary organization, that had been scheduled to take place in Wrocław. Polish and French intelligence agencies had been collaborating since the early 1920s in an effort to monitor German nationalist organizations. However, the impetus to investigate the *Stahlhelm*, an extreme nationalist and anti-Polish organization, did not originate with Poland's ally. The *Stahlhelm* had been closely monitored by Sections 3 and 4 of the Second Division of the Polish General Staff since the early 1930s when the organization's membership had peaked. The request filed by the *Deuxième Bureau* gave rise to a detailed questionnaire and an intelligence report describing the course of events during the *Stahlhelm* convention in Wrocław on 30–31 May 1931. These documents are edited in the article.

Keywords: *Stahlhelm*, Wrocław convention, Second Division of the General Staff, captain Joseph Marie Abel Sauzey, Section 4 of the Second Division of the General Staff

